

SOSYAL HAK MÜCADELESİNDE KADINLARA ÇAĞDAŞ İLKEL BİRİKİM SÜRECİNDEN BAKMAK

Başak Ergüder*

Kapitalizm ve patriyarka iki ayrı sistem olarak değerlendirildiği sürece, kapitalizmin ekonomik denetimi sağlarken insan ve türün üremesi, yani yeniden üretim süreci ile etkileşim halinde olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir. Üretim ve yeniden üretimin bir arada varolması, karşılıklı etkileşimi birbirinden farklı iki sistem yerine tek ve bileşik yapıya sahip bir sistem olan patriyarkal kapitalizm kavramı ile açıklanabilir. Kapitalist gelişim, işçiler arasındaki hiyerarşiyle sınıf içi boşluklar oluşturmakta ve bu boşlukları neyin dolduracağı konusunda patriyarka belirleyici olmaktadır. Bu boşluk, toplumsal cinsiyetçi işbölümüne uygun olarak doldurulmaktadır. Küreselleşme sürecinde emek üzerindeki patriyarkal kapitalist denetim süreçleri; cinsiyet, etnisite üzerinden yaşanan parçalanmanın kapitalistlerin “ucuz emek” talebine göre düzenlenmesini sağlamaktadır. Enformel kesim içinde ağırlıklı yer alan emek yoğun sektörlerde göçmen kadın işgücünde en uç örneğinin görüldüğü “ucuz emek” talebinin, küresel üretim zincirinde açığa çıkışı kadın emeğinin yapısal özellikleri kadar patriyarkal düzenlemelerle etkileşim halinde olan bir süreçtir. Patriyarka yalnızca hiyerarşik örgütlenme değildir, belli insanların belirli yerleri doldurduğu hiyerarşidir (Hırata, 2009: 178).

Patriyarkanın denetim mekanizmaları nedir sorusu ile analize başlarsak, kadınların üretken kaynaklara erişiminin engellenmesi ve cinselliğin kısıtlanmasının denetim mekanizmasını oluşturması olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Toplumsal cinsiyetçi işbölümü; kadınların doğurganlığını merkezine almaktadır. “Önemli olan üremenin ve çocuk bakımının nasıl düzenlendiği, hiyerarşik bir toplumsal cinsiyet düzenine imkân verecek bir şekilde düzenlenip düzenlenmediği, cinsiyetçi işbölümünü mümkün kılıp kılmadığıdır.” (Acar-Savran, 2004: 292). Erkeklerin öncelikli olarak üretim alanında, kadınların da yeniden üretim alanında yer aldı-

* Ar. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü

ğı cinsiyet temelli hiyerarşik toplumsal işbölümünden bahsetmekteyiz. Artı-değerin ücretli çalışma ile oluşmasına karşın, kadının ev içi emeğinin, ücretli emek gücünün yeniden üretim zamanını belirleyen yeniden üretim faaliyetlerinin görünmez kılındığı bir işbölümünden bahsetmeliyiz (Kargeot, 2009: 10).

Çağdaş İkel Birikim Süreci İçinde Kadın Emeği

Yaşadığımız dönem kapitalist üretim mantığı içinde çağdaş ilkel birikim süreci olarak görülebilir. Bu kavram, kapitalizm öncesi birikimi tanımlayan ilkel birikim sürecinden türetilmiştir (Bakker, 2009). İkel birikim süreci, her şeyden önce, kadınları ve maden kaynaklarıyla birlikte toprağı; sermayenin tekel iktidarına zorlamak için verilen mücadeleyi anlatır. Çağdaş kapitalist ilkel birikim ise, ücretli işçiler tarafından yaratılan artı-değer içinde görünmeyen, zorla el konulan kadın emeğinin yeniden üretim sürecine dayalı ilk üretken faaliyetini gizler. Geçimlik faaliyetler, ücretli emeğin oluşumunun önkoşuludur. Ekonomi dışı ve tarihsel değişimden bağımsız görülen doğurma, çocuk bakımı gibi faaliyetler, ücretli emeğin ifasıdır.

Artı-değerin niceliksel oluşumu üzerine odaklanan ekonomist bakış, sermaye birikimin nesneleştirdiği ölçek olarak kadın bedeninin kısıtlanması, denetlenmesi ile emek-gücünün yeniden üretim süresi üzerinde oluşan sınırları ve kadın bedeni üzerindeki denetim mekanizmasını görünmez kılmaktadır. Bu süreci anlamak için, artı-değerin kaynağı olan emeğin yeniden üretimini, hem soyun üretimi hem de emek gücünün yeniden üretimini rutin cinsiyetçi roller ile üstlenen kadın emeğinin özel konumuna odaklanmak gereklidir.

Patriyarkal Kapitalizmin Maddi Temeli: Kadın Emeği Üzerindeki Kontrol

Patriyarka, erkeklerin kadınlar üzerinde baskı kurduğu, evrensel, tarihsel ve değişime açık bir sistemdir. Patriyarkanın maddi temeli, erkeklerin kadın emeği üzerindeki kontrolüne dayanmaktadır (Hartman, 2006). Patriyarka, erkeklerin kadın emeği üzerinde denetimi sağlayan sosyal yapılar üzerinden sürmektedir. Kadının emek gücü üzerindeki denetim, ekonomik olarak üretken alanlara girişi engellenerek ve cinselliği kısıtlanarak sağlanmaktadır.

Küreselleşme, çağdaş ilkel birikim süreci olarak ele alındığında, bu süreç kadın emeğine zorla el koyma mekanizmaları ile tıpkı ilkel birikim sürecinin doğa üzerindeki denetim mekanizmalarına benzer özelliklere sahiptir. Çağdaş birikim sürecinin üç temel süreç ile doğa üzerindeki denetime benzer bir denetim sağlanmaktadır. Bu süreçler:

1- Emeğin sermayeye tam bağımlı kılınmasında kadın bedenini tüm yaşamı boyunca denetim altına alan yeni emek rejimi olan despotik hegemonya rejimi süreci,

2- Ücretli emeğin yeniden üretilmesinde, neoliberal politikalarla kamusal alanın daralması ile yeniden üretimin yeniden özelleştirilmesi süreci,

3- Toplum algısının, kolektif toplumsal varlıktan, bireyler ve aileler toplamına doğru evrilmesi ile aileye geri dönüş sürecidir (Baker, 2009: 75).

Kadın Bedeni Üzerindeki Yeni Denetim Mekanizması

Esnek işgücü içinde yer alan kadın emeğinin ucuz ve güvencesiz emek olarak tanımlanması, emeğin sermayeye tam bağımlı kılınması, kadın bedeni üstünde kurulan yeni denetim mekanizmaları ile sağlanmaktadır. Esnek istihdam ile kadın emeğinin ucuz ve güvencesiz emek olarak kabul edilmesi doğal bir durum olarak kabullenilmektedir. Artık kadın kendi varoluşunu, hem üretim hem de yeniden üretim sürecindeki rolleri dolayısıyla bedeni/emeği üzerinden tanımlamaktadır.

“Kadın işgücünün kullanımı kadının bedensel karakterini, hassasiyetini ve cinselliğini içerir. Bunlardan merkezi önem taşıyan ise kadın emeğine zorla el konulmasıdır ve bu zor mekanizması kadının doğurganlığı üzerindeki denetime dayanır.” (Mies vd., 2008: 189).

Türkiye’de çağdaş ilkel birikim sürecinin kristalize olduğu söylem 2001 krizi sonrasında işverenler tarafından sıkça dillendirilen “aynı gemideyiz” söylemidir (Türkiye Gazetesi, 26 Kasım 2008). Bu söylemin arka planında, güvencesiz ve ucuz emek gücü içinde önemli bir ağırlığa sahip olan kadınların çalışmasının önündeki engelleri kısmen kaldıran patriyarkal pazarlıklar yatmaktadır (Kandiotti, 1997). Patriyarkal pazarlıklar sonucu kadınların emek piyasasına girişinin kolaylaşması ile artan kadın istihdamı, emeğin feminizasyonuna neden olurken, aslında yaşanan süreçte ağırlığı olan esnekleşmenin patriyarkal pazarlıklarla desteklenmesidir ve bu nedenle enformelin feminizasyonudur. Küreselleşme sürecinde kadın emeğine talep artmakta fakat bu talep enformel faaliyetlerde yoğunlaşan bir kadın istihdamına neden olmaktadır. Emeğin feminizasyonu sürecinin temelini yeni ve güvencesiz çalışma biçimleri oluşturmaktadır. Kadın istihdamı ise kriz dönemlerinde işten çıkarılabilecek bir kitle ile mümkün olduğu sürece yedek işgücü rezervinin rengini ve temel özelliklerini belirlemektedir.

Kadınlarca yapılan işlerin büyük bölümü düşük ücretli, iş güvencesinden yoksun, yasal koruma içermeyen, düzenli olmayan, düşük beceri gerektirdiği düşü-

nülen, görünmeyen işlerdir. Özellikle kadın işleri olarak anılan ve aslında küresel sektörler halinde örgütlenen tekstil ve konfeksiyon gibi düşük katma değerli olduğu iddia edilen, emek yoğun mal üretiminin gerçekleştiği emek süreçlerinde yaşanan enformelleşme ile kadınların istihdamda daha fazla yer alması sağlanmaktadır (Özüğürlü, 2005: 115). Bu işler aynı zamanda kadınlar için uygun alanlar” olarak tanımlanan işlerdir. Pre-kapitalist ilişkilerin “minnet”, “güven”, “şefkat”, “anlayış” ve benzeri duygulanımlarla çalışma yaşamına taşınması, kadının toplumsal cinsiyetçi işbölümündeki yeri ile uyumlu görülmektedir.

Enformel Kesimde Çalışmak: Yaşamak ya da Ölümden Kaçmak

Kapitalist ekonominin küresel yapılanması tarımsal alanda çözümlerle kırsal ve kentsel kesimlerde enformel kesimin gelişmesini sağladı. Kadın emeğinin enformelleşme sürecinde yoğun sömürüsü ile zengin ülkelerdeki insanlar pahalı olmayan meyve, sebze, mendiller, el yapımı çiçekler ve benzeri pek çok mal ve hizmeti Asya, Afrika ve Latin Amerika’dan aldılar. Tarımda yeşil devrim ve biyoteknoloji pek çok geçimlik üreticinin kendi topraklarından göçü ile gittikleri yerlerde ev işlerinde ya da ter atölyelerinde çalışmasına neden oldu. Enformelleşme sürecinde kadınlar işçi olarak değil ev kadını olarak tanımlanmaya devam ediyor ve aynı zamanda işgücü istatistiklerinde görünmeyen ve iş yasaları ile korunmayan örgütsüz kesimler içinde ağırlıkla yer alıyorlar (Mies vd., 2008: 358).

Lakin işgücü istatistiklerinde görünmeyen kadınlar, yaşamlarını sonlandıran inanılmaz iş cinayetleri ile gazete manşetlerinde görünür olmaktadır. Biyo-iktidar; ölümler yaşam arasında kadınların bedenlerini, kullanıldıktan sonra atılabilir varoluşları ile tüm çalışma hayatı boyunca beden denetimi üzerine kurulu bir çalışma disiplini oluşturmaktadır.

“2005 yılında Bursa’da bir tekstil atölyesinde gece mesaisindeyken çıkan yangında 5 kadın işçi hayatını kaybetmişti. Gece vardiyasında fabrika kapısı üzerlerine kilitli olduğu için yangından kaçamayan Ayşe, Sadife, Gülden, Sevgi ve Necla acımasızca ölüme terk edilmişti. ...2007 yılının Şubat ayında Şanlıurfa Ceylanpınar Tarım İşletmesi’nde çalışan kadınları taşıyan kamyonet nehire uçmuş yine 10 kadın hayatını kaybetmişti.” (<http://www.sendika.org>, 10 Eylül 2009).

Ölümler yaşam arasında kalan yeni emek sürecine bir başka çarpıcı örnek İkitelli’de Pameks Tekstilde çalışan 7 kadın işçinin 2009 yılında İstanbul’da yaşanan sel felaketinde yük aracında sıkışıp kalan hayatları ile gündeme gelmeleridir. Bu son acı vaka ile kadınların çalışma koşulları kamuoyunda yeniden gündeme gelmiştir. Bu kez gündeme gelen uzun çalışma saatleri, güvenceden yoksun çalıştırılma, düşük ücretler değil, işçilerin yaşam hakkıydı. Yaşam hakkının savunulma-

sı ve sağlanması için yeni talepler geliştirmek mümkündür. Özellikle tekstil, konfeksiyon sektöründe atölyelerde ya da ev eksenli çalışma gibi kadın emeğinin yoğun olarak istihdam edildiği çalışma türlerinde, işin kadınlar tarafından gerçekleştirildiğinde bir tür geçimlik üretim faaliyetine dönüşmesine karşı bir anlayışın gündeme getirilmesi gerekmektedir. Daha çok kadınlar tarafından gerçekleştirilen ücretsiz ya da düşük ücretli işler çağdaş ilkel birikimin istihdam yapısının zemini oluşturmaktadır. Bu tür faaliyetler özellikle ekonominin hatta doğanın krizinde daha önemli hale gelmektedir. Kadınların çevrenin koruyucusu olarak görülmesinin ardındaki nedenlerden biri de budur (Mies vd., 2008: 360).

Kadın İşleri Ve Kadın Bedeni

"Biz emekçi kadınlarıyız/ Satılık değildir gururumuz, onurumuz, kanımız, ruhumuz, canımız/Sen sen ol emeğimize laf söyleme/Biliyorum her şey güzel olacak/Bu sessiz çılgınlığımız bir gün elbet duyulacak"
(<http://www.sendika.org>, 16 Eylül 2007).

Novamed'de başlayan kadın direnişin şiarı olan bu sözler, enformel kesimde kadın işçilerin güvencesizliğin ardında yatan kadın olma hallerini, patriyarkal kapitalist mekanizmanın içinde işçi olmak ile kadın işçi olmak arasındaki farkı gözler önüne sermektedir. Yapılan her işte bir tür karşılıksız ve satılık olmayan emek ve özveri vardır. Kadın direnişleri içinde 2009'da en çok konuşulan Desa direnişi de benzer örneklerle doludur. Desa'da çalışma koşulları Dilek Aktürk tarafından şöyle betimleniyor: "Gece gündüz, sürekli çalışıyordum. Kızıma orda çalışırken hamile kalmıştım, altı-yedi aylık hamileydim, gece saat 12'ye kadar çalışmak zorunda kalıyorduk. Asgari ücret alıyorduk, hatta ilk girdiğimde asgari ücretten de düşüktü ücretim." (<http://www.sendika.org>, 9 Ocak 2009).

Yeni çalışma hayatı, emeğin yeniden üretim sürecini de düzenleyen kurallar bütünüdür. Kadınlar, eve bağlı, kocaya/babaya bağımlı, bedenlerinin tüm ihtiyaçları ile terbiye edildiği bir denetim mekanizması içinde sıralı doğumlar, tuvalet izni olmaksızın çalışma, sendikali olduğunda şiddet ve gözdağına maruz kalma halleri ile karşı karşıyaydılar. Novamed'de çalışan bir kadın işçinin ağzından çalışma ve beden ilişkisi tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilmektedir: "Şeflerimiz, 'yemeğinizi yer yemez yatın uyuyun. Eşinizle hafta sonları birlikte olursunuz. Enerjinizi işe saklayın' diyordu. 'Haram olsun bu para size' hakaretleriyle emeğimizin hakkı olan ücreti bile burnumuzdan getirdiler." (Radikal Gazetesi, 16 Eylül 2007).

Novamed'de, Desa'da ve MEHA'da açığa çıkan direnişin talepleri, hakların iyileştirilmesi, daha iyi bir çalışma yaşamından çok, çalışarak ekmeğini kazanan

kadınların hayatta kalma, varolabilme mücadelesidir. Kadınların hayatta kalma mücadelesinde karşılıksızlık önemli bir kavramdır. Kadınlar özellikle yoksullaşma karşısında ellerindeki tüm malları, emek güçlerini, kurulan dayanışma ağları içinde karşılıksız bir biçimde, minnet ve güvene dayalı ilişkiler ile kazanmaya çalışmaktadır. Kadınlar, hayatta kalma stratejilerinin odağında yer alan enformel ilişki ağları ile hayat desteği sağlayan uzun vadeli ilişkiler ve dayanışma mekanizmaları oluştururlar. Bu mekanizmaların kurulması için fiziki yakınlık ve sabit bir cemaat gerekmektedir (Wedel, 2001: 31).

Fiziki yakınlık ve cemaat ilişkileri kapitalizmin yoksulluk yardımları, sosyal yardımlar, eve dönüş kampanyaları ile karşılık bulurken; örgütlü olma, hak arama ve mücadele etme sistem dışı bırakılma tehdidi ile kadınlara yönelik şiddete neden olmaktadır. Bu şiddetin rızaya dayalı mekanizmasını direnişçi bir kadın şöyle anlatıyor: "Masaya oturduk, 'Novamed işçilerinin koşulları çok iyi, verecek bir şeyimiz yok' tavrıyla karşılandık. Görüşmeler tıkanıp, grev aşamasına geldik. O sırada yeni bir bant açacakları gerekçesiyle işçi aldılar. Artık greve hazırıldılar. Grev oylaması gündeme geldi. Biz greve gitmek yerine Yüksek Hakem Kurulu'nun devreye girmesini istiyorduk. Bu nedenle sendikalı işçiler 'greve hayır' oyu kullandı. Fakat işveren işçileri 'evet' oyu kullanmaya zorladı. İşverenin istediği doğrultuda grev kararı çıktı. Bu bir dayatmaydı ama istemediğimiz halde greve çıkmak zorundaydık. Aksi halde yetkimiz düşerdi. Greve hayır diyenler grev yaparken, greve evet diyenler içeride çalışıyor." (<http://www.sendika.org>, 16 Eylül 2007).

Neoliberal Politikalar ve Emeğin Yeniden Üretimi

Kadınların çağdaş ilkel birikim sürecindeki çalışma koşulları tıpkı klasik ataerkillik alanlarında olduğu gibi belirlenmektedir. Kadınlar dünya pazarı için üretse bile eve bağımlı olmaktadır (Mies, 1998). Erkeklerin proleterleşme sürecine kadınların ev kadınlaşma süreci öncülük ediyor, kadınların ev kadınına dönüşmeleri ile kocalarının gelirine bağımlı yaşamaları toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünden etkilenen bir çalışma hayatını oluşturuyor. Kadınlar, ev ve aile ile tanımlanan özel ve evcilleştirilmiş doğal alanlara, erkekler ise bilinçli işi/ücreti temsil eden fabrika ile özdeşleşen kamusal ve toplumsal üretimin ölçekleri olan alanlara kapatılmıştır. Neoliberal dönemde anne olan kadının çalışmasının yasaklanması veya sınırlandırılması, kadının yeniden üretim faaliyetlerini yerine getirmesi anlayışını toplumsal cinsiyetçi anlayış ile yeniden üretmektedir. Neoklasik iktisatçıların temel önermeleri arasında yer alan kadınların çocuklarının bakıcılığını yapması, gerekirse bu faaliyeti için devletten belli bir ücret talep etmesi, sanayide çalışan çocuklu kadınlar için düşük ücretler ödenmesi ve kadınların sosyal gü-

venlik mekanizmasında eşlerinin haklarından yararlanması (aile ücreti uygulamasında olduğu gibi) ve ev işlerine zaman ayırabilmesinin sağlanması patriyarkal kapitalizmin yeniden üretilmesi ve dolayısıyla sürdürülebilir olmasını olanaklı kılmaktadır (Mies,1998b: 28).

Kadınlar, çocukların yetiştirilmesini üstlenerek, sosyal sermayenin oluşumunu meydana getiren yegâne aktöre dönüşmekte, bu süreç ana akım iktisadın “karşılaştırmalı üstünlükler” varsayımı ile açıklanmaktadır. Bu ise kadınların yeniden üretim faaliyetlerinde uzmanlaşması, erkeklere bağımlı kılınması ve ev alanında uzmanlaşması ile mümkündür (Mies, 1998b: 29). Esas olarak kadınların ekonomik olarak karar alma şansları olmaması nedeniyle pre-kapitalist dönemlerdeki kölelerle benzer koşullara sahip olduğu söylenebilir (Ergüder vd., 2009). Karşılaştırmalı üstünlükler, kadının bilinçlenmesi ve eğitim olanaklarına kavuşmasından daha çok, çocuk doğurma yeteneği üzerine inşa edilmiştir:

“Tarih boyunca hiçbir üretim tarzında, insanların üretimin önkoşulu, çocuk doğurma yeteneği günümüzde olduğu kadar merkezi öneme sahip olmadı. Bunun gerekçesi kapitalist üretimin biricik amacı artı-değerin, bir tek yanlı insanlardan çıkarılabilesidir.” (Mies vd., 2008: 275).

Kadın emeğinin ücretsiz faaliyetleri olan ev içi işler, karşılıksız bakım emeği olarak tanımlanmaktadır. Kadının kapitalist üretim tarzı içindeki işbölümünde kendisine atfedilen ailenin ve emeğin yeniden üretim faaliyetinin gerçekleştirilmesidir. Çocukların dünyaya getirilmesi, yetiştirilmesi/bakımı gibi yeniden üretim faaliyetlerinde uzmanlaşma ile kadınların erkeklere bağımlı kılınması ve kadının ev kadınlaştırılması söz konusudur (Baker ve Kuiper, 2003: 29). Kadınların kimliği ev kadını olarak tanımlanır. Özgür ücretli kategorisinden dışlanırlar. Ev kadını yaftası, kadının çalışmasını, gelir elde etme aktivitesi ya da hobi kategorisine katar ve ucuzlatır. Bu süreç kadının üzerinde önemli bir güç/kontrol ve iktidar alanı yaratır (Topçuoğlu, 2009: 100).

Neoklasik iktisatçılar açısından kadının aile bütçesine karar vermesi ihtiyaçların oluşmasında aile bireylerinin katkısı ile mümkün olmakta, kadının karar verme mekanizması içinde sadece oy hakkı bulunmaktadır (Baker&Kuiper, 2003: 33). Burada patriyarkal pazarlıktan bahsetmek mümkündür. Kadının çalışması, aile içi karar mekanizmalarının işleyişi ve ev içi eşitsiz ilişkilere karşı geliştirilen mücadele kadın istihdamının sınırlarını belirler. Bu sınırlar içinde kadının çalışmasını denetleyen mekanizmanın içinde aile ücreti gibi erkeklerin ayrıcalıklarını koruyan uygulamalar yer alır. Aile ücreti gibi sosyal politika araçları ile erkeklerin evdeki iktidarı güçlenmekte ve kadının emek piyasasından uzaklaşması söz konusu olmaktadır. Sosyal politikanın feministler açısından “kadının güçsüzleştirilme-

si” olarak görülmesinin nedeni budur (Baker ve Kuiper, 2003: 26). Üstelik aile ücreti uygulaması, ev içi faaliyetlerin kadınlar tarafından yerine getirilmesi ile “kocalar ve babaların evde kişisel hizmet almaları yoluyla kadınlardan daha yüksek hayat standartlarına sahip olması”na neden olmaktadır (German, 2006). Sosyal haklar yerini sosyal kapitalizm algısı yaratmaya yönelik sosyal politikaya bırakmaktadır. Sosyal politika ise aile ücreti uygulamasında olduğu gibi ev içine ve ev içi karşılıksız emeğe dolayısıyla ev kadını imgesine ihtiyaç duymakta ve bu kimliği sürekli yeniden üretmektedir.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2004): *Beden Emek Tarihi*, İstanbul: Kanat Yayınları.
- Baker, I. (2009): “Toplumsal Yeniden Üretim ve Cinsiyetlendirilmiş Bir Politik Ekonominin İnşası”, *Praksis Dergisi*, 20(2): 69-87.
- Barker; D. & Kuiper, E. (2003): *Toward A Feminist Philosophy of Economics*, London: Routledge.
- Çakır, B. (2009): “İki Kadın İşçi Meha Direnişini Anlatıyor”, <http://www.bianet.org.tr>, indirilme tarihi: 20 Mayıs 2009.
- Kergoat, D. (2009): “Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Cinsiyetin Toplumsal İlişkileri”, *Praksis Dergisi*, 20(2): 9-17.
- Ergüder, B.; Özgün Y., Biçer, Ö. (2009): “Sosyal Refah Devleti Mitinden Sadaka Ekonomisi Söylemine: Türkiye’de Kadına Yönelik Sosyal Politikaların Dönüşümü”, IV. Karaburun Bilim Kongresi’ne sunulmuş bildiri, Karaburun, 3-6 Eylül 2009.
- German, L. (2006): “Theories of Patriarchy”, *International Socialism*, 12(2).
- Hartmann, H. (2006): *Marksizm’le Feminizmin Mutsuz Evliliği*, çev. Gülşat Aygen, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hirata, H. (2009): *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, çev. Gülnur Acar Savran, İstanbul: Kanat Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1997): *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Mavioglu, E.: “Serbest Bölgede Bir Yıllık Kadın Grevi”, <http://www.sendika.org>, indirilme tarihi: 16 Eylül 2007.
- Mies, M. (1998): *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, Zed Books: London/NY.
- Mies, M. (1998b), “Globalization of The Economy And Women's Work in A Sustainable Society”, *Gender Technology and Development* 2(1), New Delhi/ Thousand Oaks/ London.
- Mies, Maria; Thomsen, Werlhof; vd.: *Son Sömürge Kadınlar*, çev. Yıldız Temurtürkan, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Yurttaş, Ö. (2009) “Kadınlar ekonomiye Can Verdi”, <http://www.sendika.org>, indirilme tarihi: 10 Eylül 2009.
- Özüğürlü, M. (2005): *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin*

Sosyolojisi, İstanbul: EÇM Bilimsel Yayınlar.

Türkiye Gazetesi (2008), "Aynı gemideyiz, güvenimizi kaybetmeyelim!", <http://tumgazeteler.com>, indirilme tarihi: 26 Kasım 2008 Çarşamba

Topçuoğlu, R. (2009): "Kadın Emeği Nasıl Değersizleşir", Praksis Dergisi, 20(2), 87-105.

Wedel, H. (2001): Siyaset ve Cinsiyet, Çev. Can Kurultay, İstanbul: Metis Yayınları.